

شالی و شالیکاری

(پژوهشی مردم‌شناختی در فرهنگ بربنجکاری)

مطالعه زرویی، دوروستای زروج محله و شریف آباد «توره سرا»

شهرستان چابهار - استان مازندران

آمنه زرویی فر

عنوان و نام پدیدآور : شالی و شالیکاری : (پژوهشی مردم‌شناختی در فرهنگ برنج‌کاری) مطالعه موردی (دو روستای زروج محله و شریف باد «توره سرا») شهرستان تنکابن - استان مازندران/آمنه زرودی فرزودی فرد، آمنه

مشخصات نشر : ندای تاریخ

مشخصات ظاهری : ۱۲۸ ص، مصور/عکس

شابک : ۹۷۸_۶۰۰_۸۸۷۵_۱۳_۰

وضعیت فهرست‌گذاری : فیا

نویسی

رده بندی کنگره : ۱۳۹۶، GT ۵۸۹۹/۵

رده بندی دیویی : ۳۹۸/۰۱۸۴

شماره کتابشناسی : ۵۶۷۰

ملی

شالی و شالیکاری

پدیدآورندگان: آمنه زرودی فرد

حروفچینی، صفحه آرایی و نظارت: موسسه انتشارات ندای تاریخ

چاپ و صحافی: بوستان کتاب

چاپ اول: ۱۳۹۷

تیراژ: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸_۶۰۰_۸۸۷۵_۱۳_۰

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و در اختیار انتشارات ندای تاریخ است

فهرست

۱	فهرست
۱	مقدمه
۷	فصل اول: موقعیت جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی
۷	استان مازندران
۸	تنکابن
۱۰	روستای زررچ حله
۱۵	روستای شریف آباد (نرزه سارا)
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED	ابتدای روستای شریف آباد
۱۹	فصل دوم: روش شناسی تحقیق
۱۹	روش جمع آوری اطلاعات
۱۹	مشاهده
۲۱	مصاحبه
۲۲	چارچوب نظری
۲۷	فصل سوم: یافته های پژوهش (یافته های کتابخانه ای)
۲۷	کشاورزی و خاک
۳۲	نقش آب و هوا و عوامل جوی در کشاورزی (شالیکاری)
۴۱	فصل چهارم: ساختارشناسی علمی برنج
۴۱	ژنتیک برنج
۴۱	گیاه شناسی برنج
۴۲	ویژگیهای برنج (بوم شناسی برنج)
۴۳	شرایط اقلیمی مناسب برای شالیزار
۴۳	اهمیت برنج و کاربرد آن توسط انسان
۴۳	اهمیت دارویی برنج
۴۷	فصل پنجم: مراحل کشت، داشت و برداشت برنج (یافته های میدانی)

۴۷.....	آماده کردن زمین شالی
۵۰.....	توم جار (خزانه شمالی)
۵۱.....	مراسم «جوشوران»
۵۴.....	مراحل نشاء (بذر شالی)
۵۶.....	آبیاری
۶۱.....	وجین
۶۲.....	مراحل برداشت
۶۲.....	درو کردن برنج / برداشت شالی
۶۵.....	خرمن کن شالی
۶۶.....	خارج شدن خرازدانه خرمن کوب
۶۸.....	فرهنگ کاربرد ماشین درشت برنج کاری
۶۸.....	تکیل
۶۸.....	وار
۶۸.....	چریش
۶۹.....	کار دزدی
۶۹.....	سرگرت
۶۹.....	گاودار
۷۰.....	آبدار
۷۰.....	سرأمله (سرکارگر)
۷۱.....	بُج کوتن
۷۱.....	دُرج فُل (فل درشت)
۷۱.....	آنکُنا
۷۱.....	فل
۷۲.....	دازه
۷۲.....	دکو
۷۳.....	گردینه
۷۳.....	غریال سری (نیم دانه)

۷۳	دوپاره (پیش پیشه).....
۷۳	گَمَل (کلش_کاه).....
۷۴	سیاه بهار.....
۷۴	توم سری.....
۷۴	سفید توم.....
۷۴	سرمشته.....
۷۴	جل بره (بره بزرگ).....
۷۵	لیها زدن.....
۷۵	سوته زدن.....
۷۵	آب تجن.....
۷۷	شب آبی.....
۷۷	چلام دار بودن آب.....
۷۷	لک پرس زدن.....
۷۸	فصل ششم: جایگاه واژه برنج در ادبیات سراسر ایران.....
۷۸	جایگاه واژه برنج در ضرب.....
۸۳	الف) غزل برنج.....
۸۳	ب) دوبیتی محلی.....
۸۶	رقص برنج.....
۸۹	شویا.....
۹۳	هنر و موسیقی کار.....
۹۳	اف لَل.....
۹۴	آواز امیری.....
۹۴	امیر پازواری.....
۹۶	رقص قاسم آبادی.....
۹۷	سخن پایانی.....
۱۰۰	تعامل فرهنگی.....
۱۰۲	کاربرد ابزار و ادوات در پدیده شالیکاری.....
۱۰۴	ساختار فیزیکی روستا.....

۱۱۱	تقسیم کار در شالیکاری.....
۱۱۳	شرح مفاهیم.....
۱۱۵	منابع و مآخذ.....
۱۱۵	الف) کتاب‌ها.....
۱۱۷	ب) مقالات.....
۱۱۸	ج) پایان نامه‌ها.....
۱۱۸	د) مصاحبه شوندگان.....
۱۱۸	ه) همکاران در امور عکاسی.....
۱۲۰	چکیده انگلیسی.....

سرزمین ایران به عبارتی فلات ایران در پی حرکت بزرگ یعنی «تحصیل غذا که نشانه مهمی برای رشد انسان بود»^۱ سهم بسزایی دارد. کشاورزی که خود مرحله ای از پیشرفت نوع انسان در زندگی اقتصادی و اجتماعی است به گونه ای خود را نشان داده و در این راستا فرهنگ خاصی را برای خود کسب نموده است. فرهنگی که همراه با تولید می باشد، لازم به ذکر است که علم کشاورزی به طور اعم و شالیکاری به طور خاص در مسیر طول تاریخ تطور و دگرگونی های ویژه خود را به لحاظ فنی و انضباط کاری داشته است. تا جایی که «شیوه تربید زراعی، به عنوان یکی از شیوه های تولیدی در جامعه ایران در قرون متمادی تأثیرگذاری مستقیم بر انتخاب از اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حتی سیاسی ایران در برداشته است»^۲ در همین راستا شاهد باورها و آداب و رسوم خاصی در بخش شالیکاری می باشیم.

کشور ایران با موقعیت خاص جغرافیایی و به لحاظ تنوع آب و هوایی هر منطقه گیاهی رادر خود می پروراند. «برنج از نوع سیاهان آب دوست می باشد»^۳ بنابراین افزایش تولید در این بخش از کشاورزی یعنی شالیکاری به «مناسبتی دقیق عوامل تولید نظیر آب و خاک و ... استفاده اصولی و علمی از این عوامل، با توجه ویژگی های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مناطق روستایی امکان پذیر است»^۴ شمال کشور ایران و همچنین تنکابن و روستاهای توابع از جمله زروج محله و شریف آباد (توره سرا) با اسط آب و هوا و نوع خاک برای کشت این محصول (برنج) با انواع گوناگونش مستعد بوده و مردمان این دیار همچون دیگر مردمان فلات ایران از انرژی نهفته درون خود بهره گرفته و عظمت و تاریخ بزرگ را دریافته اند. تا جایی که بخشی از فعالیت را در این مسیر اقتصادی به عهده گرفت و با فرهنگ خاصی را در زندگی و فرهنگ شالیکاری به ثبت رسانیده اند.

به طور کلی باید گفت سرزمین ایران با داشتن يك پیشینه قدیم و قوی فرهنگی و تنوع آب و هوایی به لحاظ موقعیت خاص جغرافیایی و خاک مساعد در هر منطقه برای کشت و زرع

۱. عسگری خانقاه، محمدشریف کمالی، انسان شناسی عمومی، چاپ پنجم، انتشارات سمت، ۱۳۸۷، ص ۱۸۷.
۲. یوسفی فر، شهرام، کتاب ماه تاریخ و جغرافی، مقاله: برگ زرینی از میراث روستائینی و تاریخ کشاورزی ایران، ش ۱۲۳، ۱۳۸۷، ص ۶۹.
۳. اربط کاظمی، حمدالله، زراعت خصوصی، چاپ دوم، جلد اول، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۷۸، ص ۱۴۰.
۴. ازکیا، مصطفی، جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران، چاپ سوم، انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۰، ص ۲۸۹.

نوع خاصی از گیاه آماده بوده و مردمان این سرزمین با پشت سر نهادن دوران سرما و یخبندان «نرم نرم دریافتند که برخی گیاهان را ریشه تنومند تر و خوراکی هست». ^۱ در این میان با اندیشه و ممارست طبیعت را مهار کرده و به کار کشت و زرع انواع گیاهان پرداخته اند، و کشت برنج نمونه ای از آن است. تا جایی که «هیت باستان شناسی دانمارکی در تپه گوران لرستان پس از حفاری به آثار باقی مانده از عصر حجر دست یافتند که این آثار به طور محسوس به تمدن اولیه بشر و نخستین گام‌ها که برای کشاورزی برداشته شده مربوط است که از آن به عنوان علم کشاورزی و انقلاب تدریجی یاد می‌شود». ^۲ برخی از پژوهشگران «برنج را بومی هندوستان می‌دانند و در ایران کشت آن را به دوره هخامنشیان نسبت می‌دهند». ^۳ اما لازم به ذکر است برخی دیگر از پژوهشگران «برنج را بومی فلات ایران می‌دانند که با نام‌های برنج، کرنج، گاورس و ... در تاریخ فرهنگ کشاورزی ایران مطرح می‌باشد». و از آنجایی که «فرهنگ به عنوان چیزی که انسان با آن مسائل مربوط به بقای خود را حل می‌کند» ^۴ نمی‌توان دریافت، کشت برنج در فلات ایران به طور اعم و اشاعه آن به نقاط مختلف این سرزمین، از آن جمله منطقه شمال ایران به طور خاص، همچنین تنکابن با روستاهای حومه به عنوان يك پدیده اجتماعی با آداب و رسوم و موقعیت جغرافیایی منطقه آمیخته شده است، بدان‌که زنان این دیار در این بخش از کشاورزی یعنی شالیکاری به عنوان يك عنصر فعال اقتصادی و اجتماعی، جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده و در این مسیر شاهد نوعی یاریگری، انضباط کاری و در نهایت تولید و به عنوان يك پدیده فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی هستیم.

اما متأسفانه برنج کاری در منطقه تنکابن و دوروس (روستای ریح محله و شریف آباد) توره سرا [که نمونه آماری این پژوهش است] به خاطر عوامل متعددی از جمله اثرگذار اقتصادی روبه نابودی است و تقریباً بخش وسیعی از زمین‌های زراعی که زمانی به کشت شالی (برنج) فضای زیبای خاصی از لحاظ طبیعی در منطقه را شامل می‌شدند، به دلیل به واحدهای مسکونی (آبارتمانی) شده است.

دهقان با فروش زمین کشاورزی فکر می‌کند گره اقتصادی زندگی اش را باز کرده و راه بهتر زیستن را پیدا می‌کند! اما برخی از روستاییان را باور بر این است که منطقه با سقوط يك

۱. جنیدی، فریدون، داستان ایران بر بنیاد گفتارهای ایرانی، چاپ اول، تهران، مؤسسه نشر بلخ ۱۳۹۲، ص ۳۲۷.

۲. نیرنوری، حمید، سهم ایران در تمدن جهان، چاپ اول، تهران، انتشارات فردوسی، ۱۳۷۹، ص ۸.

۳. نیرنوری، همان، ص ۱.

۴. عسگری خاتقاه، محمدشرف کمالی، انسان شناسی عمومی، ص ۷.

پدیده اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی روبرو شده است. از طرفی چون تنکابن و دوروستای مورد پژوهش (زروج محله و شریف آباد) به خاطر موقعیت آب و هوایی مناسب و خاک مساعد برای کشت برنج استعداد خود را نشان داده است در این صورت کم رنگ شدن برنجکاری به عنوان یک فعالیت اقتصادی با دارا بودن بار فرهنگی به نوعی به خطر افتادن اقتصاد این منطقه را شامل می شود، که به طور غیرمستقیم و چه بسا در آینده حتی به صورت مستقیم روی تولید کم انواع برنج اثرگذار بوده و از این لحاظ منطقه که خود روزگاری با تولید انبوه برنج با فرهنگی خاص روبرو بوده در حال حاضر وابستگی اقتصادی و فرهنگی پیدا کرده که درد وابستگی های بعدی را به دنبال خواهد داشت.

در مورد انگیزه روهش باید گفت که من به عنوان پژوهشگر از زمان کودکی با مردمان این دیار و کار کشاورزی، به ویژه برنج کاری آشنا و شاهد تلاش آنان بوده و هستم، از آنجا که با پیوند گذشته و حال می توانم پل توسعه آینده را ساخت؛ بنابراین پژوهشگر که با درهم ریختگی و رکود ناگهانی کارهای بنابه دلایل مختلف اقتصادی و اجتماعی در منطقه مورد پژوهش روبرو می باشد، به ایجاد خویش که کشاورزان شالیکار با الگوهای متفاوت فرهنگی و اقتصادی که تأثیر گرفته اند را کاهش و رها کنند در چرخه اجتماعی روزگارشان بوده است و چه بسا روبنا و زیربنای این الگوها با تفاوت را بتوان از گذشته به حال و از حال به آینده با به کارگیری شعور اجتماعی و علمی به دست آورد. پیوندی نه به مفهوم در جازدن بلکه درست عکس آن. بنابراین خاطر نشان می شود که ثبت کار و فرهنگ کشاورزی در بخش شالیکاران دوروستای زروج محله و شریف آباد در منطقه تنکابن از انگیزه اصلی پژوهش پژوهشگر است.

در این راستا هدف خود را مطالعه ابعاد اقتصادی و اجتماعی پدیده برنج کاری در دوروستای زروج محله و شریف آباد (توره سرا) واقع در منطقه تنکابن از استان مازندران قرار داده و برای رسیدن به این هدف و ویژه، اهداف فرعی زیر مورد مطالعه قرار می گیرد. نیروی کار زنان و مردان این دوروستا در چگونگی کشت برنج و نوعی فعالیت اقتصادی آنها، ساختار فرهنگ زنان و مردان به عنوان نیروی کار و شیوه همکاری آنها، تأثیر ورود تکنولوژی جدید کشاورزی بر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منطقه، تأثیر تغییر در ساختار فیزیکی روستا بر روی پدیده شالیکاری، نقش اصلاحات ارزی بر روی پدیده شالیکاری.

از این رو در انجام این پژوهش از روش مردم شناسی ژرفانگر و گاه پهنانگر توأم با مشاهده مستقیم و مشاهده مشارکتی و مصاحبه استفاده شده است. روش مشاهده مشارکتی مربوط به سالهایی است که پژوهشگر در آن روستا زندگی می کرده و گاه به صورت پراکنده و دو

بهار به صورت پیاپی در فعالیت برنج کاری بخش زنان شرکت داشته است. مصاحبه توسط پژوهشگر در سال‌های ۹۳ و ۹۴ انجام گرفته است. که ابزار و مصالح آن دوربین عکاسی، ضبط صوت و یادداشت های پژوهشگر هنگام مصاحبه رودر رو است. در ضمن مطالعه کتابخانه‌ای و استفاده از مدارک مکتوب مراکز علمی و دانشگاه‌ها همراه با فیش برداری نیز مورد استفاده قرار گرفته است. شایان ذکر است که کار عکاسی با همکاری خانم غزاله رحمان زاده و آقای امیرحسین رحمان زاده بوده است.

چنانچه گفته شد پژوهشگر از طریق مصاحبه و صحبت‌های شفاهی برای جمع آوری اطلاعات پژوهشی از افرادی که به نوعی به کار شالیکاری مشغول بودند سؤالاتی پرسیده است. نمونه ای از سؤالات عبارتند از:

۱. آیا شما به شالیکاری علاقه داشتید؟
۲. یا به خاطر حرفه خانوادگی به این کار روی آوردید؟
۳. آیا به خاطر عدم دسترسی به حرفه دیگر شالیکاری را انتخاب کرده اید؟
۴. آیا به علت موقعیت جغرافیایی (آب و هوایی) منطقه به شالیکاری روی آورده اید؟
۵. آیا علاقه به نوع کشت برنجی متراکم، مرکبات و ... دارید؟
۶. چرا در برخی موارد به عنوان کارپرداز درآفت نمی‌کنید؟
۷. چرا علاقه به همکاری با یکدیگر را ندارید؟ (تکل)
۸. سرمایه‌ها چه نقشی در پیشرفت کار شما دارند؟
۹. آیا در شالیکاری نظم و انضباط کاری مهم است؟
۱۰. آیا با ابزارآلات مخصوص شالیکاری سنتی موافق هستید؟
۱۱. آیا با تغییر در نوع ابزارآلات شالیکاری موافق هستید؟ (برورد تکنولوژی جدید)
۱۲. آیا مایل به انتخاب میرآب هستید؟ چرا؟
۱۳. منظور از «آب لایه» در شالیکاری چیست؟
۱۴. آیا همکاری (کار دسته جمعی) در شالیکاری مهم است؟
۱۵. آیا مایل به تبدیل زمین های شالیکاری به ساخت و ساز (شهرک سازی) هستید؟
۱۶. آیا از بین رفتن شالیکاری در نحوه سکونت شما تأثیر دارد؟
۱۷. آیا مایل به از بین رفتن شالیکاری هستید؟
۱۸. آیا وجود بانوان به عنوان یک نیروی کار در شالیکاری مهم است؟
۱۹. آینده شالیکاری در منطقه را چگونه می‌بینید؟

در پایان باید گفت که دوروستای زروج محله و شریف آباد (توره سرا) که توابع شهرستان تنکابن و استان مازندران می‌باشد. از لحاظ جامعه آماری در حال حاضر در روستای زروج

محلۀ ۷۰ خانوار و شریف آباد حدود ۲۷۰ خانوار زندگی می‌کنند. لازم به ذکر است که این ارقام پیوسته در حال تغییر می‌باشد. پژوهشگر با ۱۵ شالیکار دو روستا مصاحبه رودر رو داشته است. که این ۱۵ نفر در بخش‌های متفاوت کار شالی مشغول بوده و هستند. لازم به ذکر است، بسیاری از مطالب شبیه به هم بوده و پژوهشگر آنها را در هم ادغام کرده است. اما متأسفانه ساختار فیزیکی دو روستای زروج محلۀ و شریف آباد (توره سرا) همواره در حال تغییر است و در نتیجه تغییر در ساختار فرهنگی را هم به دنبال دارد. فروش زمین‌های شالی از طرف دهقانان به دلیل فقر اقتصادی و از طرفی هجوم زمین‌خواران با ساخت شهرک‌های بدون مطالعه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روستا و نهایت پذیرش مهاجرین بی‌ربطی با خرده فرهنگ‌های متفاوت، ساختار فرهنگی و فیزیکی منطقه را دستخوش تغییرات کرده است که پژوهشگر جهت کار پژوهشی فرهنگی و اقتصادی دچار مشکل می‌شود.

تأجایی که به اطلاعات پژوهشگر مربوط می‌شود پژوهش‌هایی درباره پدیده برنجکاری در بخش کشاورزی در استان مازندران و گیلان توسط پژوهشگران انجام گرفته و مطالبی درباره فرهنگ کار زنان و مردان در این پدیده اقتصادی و فرهنگی سخن گفته شده است. که در این کار پژوهشی به گونه‌های مختلف آن استفاده شده است.^۱

چنانکه کتاب «پژوهشی در مردم‌شناسی ایران» فاسم آباد از آقای دکتر عسکری خانقاه صورت گرفته که درباره پدیده برنج کاری به عنوان نوعی از فعالیت اقتصادی و فنی مطالب زیادی مطرح شده است. از طرفی آقای حبیب‌الله میانی در کتاب نگاهی همه‌سویه به تنکابن درباره این پدیده تحقیقاتی انجام داده است و موقوفات جغرافیایی منطقه را به لحاظ گوناگون آب و هوایی و خاک مساعد برای کشت برنج مورد بررسی قرار داده است. از آن جمله در مجموعه مقالات صدای شالیزار درباره برنج و برنجکاران مطالب مهمی ارائه شده است. در زمینه ادبیات عامیانه در مورد واژه برنج گرفته تاریخه یابی در باره کشت برنج که با پیدا کردن واژگان گوناگون در مقاطع زمانی مختلف آنرا بومی‌فلات ایران می‌داند و همچنین در این مجموعه از موسیقی کار گرفته تا انواع شعرها و ترانه‌ها مطالبی از طرف نویسندگان درباره برنج مطرح شده است. هانس. ولف پژوهشگر خارجی در کتاب صنایع دستی ایران قسمتی را به برنج و برنج کاری اختصاص داده است و همچنین از چگونگی کشت برنج و ابزار و ادوات آن سخن گفته است. تحقیقی که درباره برنج تحت عنوان کاشت و داشت و

۱. شروع این کار پژوهشی از اسفند ۱۳۹۳ و انجام آن شهریور ۱۳۹۴ بوده است؛ همچنین کار تدوین کتاب در سال ۱۳۹۶ انجام گرفته است.

برداشت از آقایان سید محمد اخوت و دانش وکیلی شده است که حائز اهمیت می‌باشد. و مراحل مختلف برنجکاری را مطرح کرده است. بنابراین باید خاطرنشان کرد که پژوهش در این زمینه چشمگیر است و چه بسا در اینکار پژوهش از روستای کوچکی همچون «زروج محله» و «شریف آباد (توره سرا)» روستاهای مجاور هم بتوان نکات مردم شناسی ظریفی را بیرون کشید که بار فرهنگی مخصوص به خود را دارا است.

در پایان لازم می‌دانم از همه پژوهشگرانی که درباره فرهنگ برنج و برنجکاری کتاب و مقالاتی به چاپ رسانده اند و پژوهشگر در این کار پژوهشی به صورت‌های گوناگون از آنها استفاده کرده یا حتی منابعی که به دست پژوهشگر نرسیده، و عدم ذکر نام آنها دلیل به ناسی پژوهشگر نمی‌باشد. در این راستا و با سپاس از تک تک پژوهشگرانی که صادقانه قلم بدست می‌گیرند و به پاس حرمت پژوهش جایگاه سرق‌علمی را تیره می‌کنند تا راه گشای نسل نش بهره آینده کشور باشد پایه‌های علمی فردای ایران را محکم تر می‌نمایند، قدردانی نموده. امید آنکه این پژوهش بتواند نشانگر تلاش شالیکاران ارجمند سرزمین ایران باشد و راهگشایی برای حفظ و نگهداری ساختار آن.

آمنه زرودی فر ۱۳۹۶